

Ruimtelijke spreiding van het hogeronderwijsaanbod: duplicatie of complementariteit?¹

Drs. E.J. Meijers
(e.j.meijers@tudelft.nl) is onderzoeker bij het Onderzoeksinstituut OTB van de Technische Universiteit Delft.

Opeenvolgende kabinetten hebben een verdere autonomievergroting van de hogeronderwijsinstellingen voorgestaan. Het parlement is echter bevreesd dat dit leidt tot een wildgroei van het studietoelaat. Door te testen op 'macrodoelmatigheid' moest dit worden voorkomen. In dit artikel wordt gekeken naar de macrodoelmatigheid van de ruimtelijke spreiding van hbo en universitaire opleidingen over de instellingen. De vraag die centraal staat is of er een trend is waar te nemen naar meer complementariteit of juist duplicatie in het studietoelaat tussen hogescholen, tussen nevenvestigingen van meerlocatie hogescholen en tussen universiteiten. De mate van differentiatie in het opleidingsaanbod is nagegaan middels een correspondentieanalyse toegepast op het CROHO vanaf 1993. De uitkomst is dat tussen hogescholen meer complementariteit in het opleidingsaanbod is ontstaan. Echter, de mate van differentiatie tussen bekostigde hogescholen is stabiel, wat wil zeggen dat de trend naar meer complementariteit voor rekening komt van de aangewezen hogescholen. We zien een trend naar meer duplicatie wanneer we kijken naar de differentiatie tussen vestigingen van (gefuseerde) hogescholen verspreid over meerdere steden. Tussen de universiteiten is de differentiatie van het studietoelaat nagenoeg gelijk gebleven. Zij vullen elkaar wel meer aan dan hogescholen.

INLEIDING: PROLIFERATIE OF DIFFERENTIATIE?

'Geen proliferatie, maar differentiatie', zo verwoordde het HOOP 1996 de politieke norm dat een ongeremde groei van het aantal studierichtingen in het hoger onderwijs ongewenst is. Vanuit de vrees dat de toenemende vrijheid van hogeronderwijsinstellingen eerder tot een ongebreidelde uitbreiding van het aantal studierichtingen zou leiden dan tot een welbewuste differentiatie van het onderwijsaanbod is de overheid op de

1. Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd is tot stand gekomen met de financiële steun van de Nederlandse overheid via het Habiforum-programma Vernieuwend Ruimtegebruik en van de Technische Universiteit Delft via het Delft Centre for Sustainable Urban Areas.

zogenoemde ‘macrodoelmatigheid’ gaan testen. Dit begrip wordt omschreven als ‘de besteding van de rijksmiddelen voor de verzorging van initieel hoger onderwijs die zoveel mogelijk voldoet aan de behoefte van de samenleving in al haar geledingen met zo min mogelijk middelen en een zo maximaal mogelijk resultaat’ (Nijs, 2003). Meer concreet wordt onder macrodoelmatigheid een aantal zaken verstaan (Adviescommissie Onderwijsaanbod, 2003). In brede zin refereert macrodoelmatigheid aan een kwalitatieve norm, namelijk dat opleidingen qua karakter en niveau tot het hbo dan wel het wo kunnen worden gerekend. Daarnaast gaat het ook om transparantie, waarbij de vraag centraal staat of de naam van een opleiding de inhoud dekt en dat overeenkomende opleidingen ook een gelijke naam hebben. In enge zin heeft macrodoelmatigheid betrekking op de afstemming van het aanbod aan opleidingen op de vraag vanuit de arbeidsmarkt, en op de spreiding van dit aanbod.

Dit laatste aspect, de spreiding van het onderwijsaanbod, staat centraal in dit artikel. De vraag die daarbij wordt gesteld, is of er sprake is van een trend naar complementariteit of juist duplicatie in het studieaanbod van hogeronderwijsinstellingen. We vergelijken daartoe zowel hogeronderwijsinstellingen onderling als nevenvestigingen van meerlocatie hogescholen onderling door de mate van differentiatie in het studieaanbod te berekenen. De mate van differentiatie geeft weer in hoeverre het studieaanbod tussen een set hogescholen, universiteiten of nevenvestigingen van een hogeschool van elkaar verschilt. Bij een hoge mate van differentiatie spreken we van complementariteit. In die situatie verschillen de hogescholen respectievelijk universiteiten of nevenvestigingen sterk van elkaar voor wat betreft hun studieaanbod. Een lage mate van differentiatie staat voor duplicatie. In die situatie hebben hogescholen respectievelijk universiteiten of nevenvestigingen een sterk overeenkomstig studieaanbod.

Allereerst wordt nader ingegaan op de toets op macrodoelmatigheid. Daarna wordt de opzet van het onderzoek naar de onderlinge differentiatie in het studieaanbod van hogescholen en universiteiten gepresenteerd. Vervolgens komen de resultaten van de kwantitatieve analyses van de mate van differentiatie aan bod. Ten slotte volgt er een interpretatie van de gevonden trends en worden mogelijke verklaringen aangedragen.

MACRODOELMATIGHEID

In vergelijking met de ons omringende landen zijn Nederlandse hogeronderwijsinstellingen relatief autonoom (OECD, 2004) en de trend naar meer autonomie wordt ook in het huidige beleid aangehangen (zie bijvoorbeeld het HOOP 2004). Het HOOP 2002 en 2004 betreft deze autonomie nadrukkelijk ook op het opleidingsaanbod. Toch overheerst in het parlement de norm dat een wildgroei aan opleidingen ongewenst is. Uit vrees voor een ‘ongebreidelde, wilde programmeringsvrijheid’ van instellingen werd bij amendement van de Tweede Kamer met ingang van 1993 een Adviescommissie Onderwijsaanbod ingesteld die voorgenomen nieuwe opleidingen in het hoger onderwijs moest testen op aspecten van macrodoelmatigheid. Deze commissie adviseerde de instellingen over de doelmatigheid van voorgenomen nieuwe opleidingen. Teneinde

een registratie in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO) te verkrijgen diende dit advies te worden meegezonden bij het verzoek daartoe aan de minister, die doorgaans dit advies volgde.

Minister Hermans (1998-2002) zag weinig in een toets op de macrodoelmatigheid en besloot deze Adviescommissie per 2003 op te heffen om te komen tot meer zelfregie door de instellingen. Medio 2002 werd de Nederlandse Accreditatieorganisatie opgericht (NAO; na het samengaan met de Vlaamse accreditatieorganisatie NVAO), die aanvragen voor nieuwe opleidingen én bestaande opleidingen toetst. Dit orgaan toetst echter alleen op basiskwaliteit. Opnieuw kwam er echter een motie vanuit de kamer, waarin opgeroepen werd ook een oordeel over de macrodoelmatigheid te vormen (motie 26807/5), om zo het onbeperkt uitbreiden van het aantal opleidingen te voorkomen. Als gevolg daarvan dient de minister nu een oordeel te vormen over de macrodoelmatigheid van de betreffende nieuwe opleiding om deze ook in aanmerking te laten komen voor bekostiging. De beoordelingscriteria zijn vastgelegd in een beleidsregel doelmatigheid hoger onderwijs (Nijs, 2003). Deze stelt dat opleidingen beoordeeld worden op de volgende criteria:

- a. de opleiding draagt aantoonbaar bij aan de verdere ontwikkeling van de Nederlandse kennissamenleving doordat de opleiding tegemoetkomt aan een gebleken behoefte aan nieuwe beroepen, of aan noodzakelijk geachte nieuwe (wetenschappelijke) ontwikkelingen in innovatieve sectoren, of
- b. de opleiding voorziet in een door de overheid erkende behoefte op terreinen waarvoor de overheid een verantwoordelijkheid op stelselniveau heeft of verantwoordelijk is voor de werkgelegenheid.

Daarbij moet aan de volgende vereisten zijn voldaan:

- c. realisering van de opleiding mag niet leiden tot substantiële nadelige effecten voor de benutting van de bestaande capaciteit en infrastructuur in het desbetreffende onderwijsdomein, en
- d. inbedding van de opleiding in de (regionale) kennisinfrastructuur moet in voldoende mate zijn verzekerd.

Macrodoelmatigheid getoetst

Wat duidelijk moge zijn is dat de rijksoverheid de middelen heeft en had om de differentiatie in het onderwijsaanbod van hogeronderwijsinstellingen te beïnvloeden. De mate waarin dit ook daadwerkelijk is gebeurd, hangt sterk samen met de zittende minister. Een beleidsuitvoerend orgaan zijnde, stemde de Adviescommissie Onderwijsaanbod haar advisering af op de beleidskaders zoals verwoord door de minister in de Hoger Onderwijs en Onderzoek Plannen. Zo stond minister Hermans een veel liberalere koers voor en steeg mede daardoor het aantal registraties (dat wil zeggen het totale aantal aan nieuwe opleidingen gemeten per instelling en per gemeente) enorm ten opzichte van voorgaande regeringsperiodes (zie tabel 1). Na 2002 keerde de overheid terug naar een restrictiever beleid.

Tabel 1 Groei aantal registraties 1993-2003

Bewindspersoon	Aantal aanvragen	Percentage positieve adviezen ACO	Groei aantal registraties
Ritzen/Cohen (1989-1994)	235	20	40
Ritzen (1994-1998)	83	50	40
Hermans (1998-2002)	371	70	250

Bron: Adviescommissie Onderwijsaanbod, 2003

N.B. Voor de perioden onder Ritzen zijn bij het aantal registraties geen uitbreidingen op nevenvestigingen meegenomen. Dit betrof 62 registraties onder Hermans.

Sinds de zomer van 2003 is de NVAO actief. Van de aanvragen van instellingen voor nieuwe opleidingen wordt ongeveer de helft voorzien van een positief advies (Dittrich & Frederiks, 2005). Zoals gezegd speelt de macrodoelmatigheid geen rol bij deze adviezen. Hoewel exacte gegevens ontbreken worden in de praktijk regelmatig aanvragen voor opleidingen alsnog op basis van macrodoelmatigheidsoverwegingen door het ministerie afgewezen. De laatste jaren lijkt de houding bij het ministerie te zijn dat er voldoende aanbod op voldoende plekken is. De ruimte voor nieuwe opleidingen is dan ook beperkt. Pleidooien vanuit regio's die de noodzaak voor een nieuwe opleiding ondersteunen, worden veelal voor kennisgeving aangenomen. Het lijkt meer te lonen om met een innovatief studieprogramma te komen.

Volgens het eindverslag van de Adviescommissie Onderwijsaanbod (2003) is de groei van het aantal registraties in het afgelopen decennium met name gerealiseerd door een uitbreiding van het aantal hogeronderwijsinstellingen waaraan een specifieke opleiding kan worden gevolgd. Er is, met andere woorden, meer sprake van het kopiëren van bestaande opleidingen dan dat er nieuwe opleidingen zijn ontwikkeld. Daarnaast is ook het aantal 'nevenvestigingen' toegenomen. Dit wil zeggen dat een hogeronderwijsinstelling met vestigingen in meerdere gemeenten een bepaalde opleiding op meerdere vestigingen is gaan aanbieden.

Macrodoelmatigheid vanuit ruimtelijk perspectief

Hoewel macrodoelmatigheid betrekking heeft op meerdere aspecten, zal in het vervolg van dit artikel slechts één aspect centraal staan. Het betreft de verdeling van het studieaanbod over de (nevenvestigingen van de) instellingen. Anders gezegd heeft dit betrekking op macrodoelmatigheid vanuit een ruimtelijk perspectief. Vanuit een doelmatigheidsoogpunt is het ongewenst dat dicht bij elkaar gelegen hogeronderwijsinstellingen dezelfde opleidingen aanbieden wanneer daar slechts een beperkte vraag van studenten naar is. Vanuit de landelijke en regionale overheden of vanuit de student gezien heeft men meer aan hogeronderwijsinstellingen die elkaar complementeren in plaats van dupliceren. De vraag die in het vervolg van dit artikel zal worden beantwoord, is dan ook of er sprake is van toenemende differentiatie in het opleidingsaanbod van hogeronderwijsinstellingen. Gaan we van duplicatie naar complementariteit of andersom?

OPZET ONDERZOEK

De analyse spitst zich toe op verschillende groepen van instellingen. In de eerste plaats is er een onderscheid gemaakt tussen het hbo en het wo. We vergelijken hogescholen onderling en ook universiteiten onderling. In de tweede plaats hebben we een keuze gemaakt voor een bepaalde gebiedsafbakening. We willen immers nabijgelegen instellingen vergelijken op hun studieaanbod. Dit vanwege het feit dat hogeronderwijsinstellingen voor een belangrijk deel op een regionaal niveau functioneren, waarbij de regio's voor hogescholen kleiner gedefinieerd moeten worden dan die voor universiteiten, die op een bovenregionaal schaalniveau opereren. We hebben ervoor gekozen om als onderzoeksgebied de Randstad te nemen vanwege de assumptie onder (ruimtelijke en economische) beleidsmakers dat dit gebied als een samenhangend en functioneel geïntegreerd gebied moet worden beschouwd. Dit gebied omvat de vier grootstedelijke regio's rondom Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, de tussenliggende plaatsen, en aan de randen ook Dordrecht, Gorinchem en Amersfoort. Wellicht dat dit voor veel hbo-instellingen een wat te groot afgebakende regio is. We hanteren daarom ook een onderscheid in de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad. Daarnaast hebben we voor het hbo analyses uitgevoerd voor zowel alle instellingen, bekostigd én aangewezen, als voor alleen bekostigde instellingen. Naast analyses van de mate van differentiatie tussen hogeronderwijsinstellingen is het voorts interessant om ook te kijken naar de mate van differentiatie tussen de vestigingen van hogescholen met meerdere locaties. Door de vele fusies in de afgelopen jaren is immers het aantal hogescholen dat zijn onderwijs gespreid heeft over meerdere plaatsen sterk toegenomen. We gaan voor deze hogescholen na of de fusie geleid heeft tot complementariteit tussen de verschillende vestigingen of juist tot meer duplicatie.

Kortom, we voeren de volgende analyses uit van de mate van differentiatie in het studieaanbod:

- a. van alle hogescholen respectievelijk universiteiten in de Randstad, met een onderverdeling in de Noordvleugel en Zuidvleugel;
- b. van alleen bekostigde hbo-instellingen in de Randstad, respectievelijk de Noordvleugel en Zuidvleugel;
- c. van hbo-instellingen met meerdere vestigingslocaties die het resultaat zijn van een fusie.

Data

Ten behoeve van de analyses is door de Informatie Beheer Groep een aantal jaargangen van het CROHO ter beschikking gesteld. Het betreft de studie jaren 1993-1994, 1997-1998, 2001-2002 en de stand van zaken in het voorjaar van 2005. Per wet is vastgelegd dat in dit bestand opleidingsgegevens worden vastgelegd. Registratie van opleidingen in het CROHO is een voorwaarde voor bekostiging en het voeren van titels, en is onder meer een vereiste voor het toekennen van studiefinanciering. Voor de analyses gaan we uit van de zogenoemde opleidingscode van voltijdsopleidingen. LOI-opleidingen op hbo-niveau zijn buiten beschouwing gelaten aangezien deze niet op één bepaalde locatie gedoceerd worden. De wijze van registreren in het CROHO biedt geen mogelijkhe-

den om eventueel aanwezige verschillen tussen opleidingen (specialisaties, onderwijsvorm) die dezelfde opleidingscode kennen, te analyseren.

Methodes

De ontwikkelingen in de differentiatie in het opleidingsaanbod zijn geanalyseerd door middel van correspondentieanalyse (zie voor een uitgebreide toelichting Greenacre, 1993, en Clausen, 1998). Deze methode biedt een statistiek die in één getal de mate van differentiatie tussen de hogeronderwijsinstellingen weergeeft: de 'totale inertia'. Uitgaande van een tabel met rijen (instellingen of nevenvestigingen) en kolommen (opleidingscodes) geeft deze maat weer in hoeverre rijprofielen (studieaanbod per instelling) en kolomprofielen (waar kan een opleiding allemaal worden gevolgd) afwijken van het gemiddelde rij- en kolomprofiel. De hoogste waarde die deze statistiek kan bereiken, is gelijk aan het aantal dimensies van het vraagstuk (in ons geval: het aantal in de analyse betrokken hogeronderwijsinstellingen c.q. nevenvestigingen – 1). Deze maximale totale inertia zou bereikt worden wanneer alle instellingen een uniek studieaanbod zouden kennen, dus wanneer iedere opleiding slechts aan één instelling zou kunnen worden gevolgd. Wanneer het tegendeel het geval zou zijn, dus wanneer iedere opleiding aan alle instellingen gevolgd kan worden, bereikt de totale inertia de waarde 0. Om de totale inertia van groepen hogescholen met daarin verschillende aantallen instellingen (en daardoor verschillende maximale waarden voor de totale inertia) onderling te kunnen vergelijken, hebben we de score voor de totale inertia genormaliseerd door deze te delen door de maximaal te behalen waarde. Het resultaat noemen we de complementariteitsratio en heeft een waarde tussen 0 (maximale duplicatie) en 1 (maximale complementariteit).

STUDIEAANBOD: COMPLEMENTAIR OF MEER VAN HETZELFDE?

Differentiatie tussen hogescholen en universiteiten (bekostigd en aangewezen) in de Randstad

Tabel 2 geeft de resultaten van de analyse voor alle hogescholen in de Randstad respectievelijk de Noordvleugel en Zuidvleugel. Tabel 3 doet dit voor de universiteiten.

Tabel 2 Complementariteitsratio's voor hogescholen in de Randstad, 1993-2005

Hogescholen	1993-1994	1997-1998	2001-2002	2005	Trend
Randstad	0,354	0,396	0,415	0,435	+22,9%
Noordvleugel	0,473	0,521	0,497	0,574	+21,4%
Zuidvleugel	0,519	0,512	0,543	0,602	+16,0%

Tabel 3 Complementariteitsratio's voor universiteiten in de Randstad, 1993-2005

Universiteiten	1993-1994	1997-1998	2001-2002	2005	Trend
Randstad	0,609	0,610	0,603	0,616	+1,1%
Noordvleugel	0,747	0,747	0,741	0,745	-0,3%
Zuidvleugel	0,817	0,798	0,830	0,860	+5,3%

De mate van differentiatie in het studieaanbod van de hogescholen gelegen in de Randstad laat een geleidelijke stijging zien sinds 1993. Het studieaanbod is zo'n 20% gedifferentieerder geworden en hogescholen zijn elkaar meer gaan aanvullen. Dit in tegenstelling tot de universiteiten in de Randstad. Het universitaire studieaanbod lijkt veel minder aan verandering onderhevig te zijn. Wel is binnen de Zuidvleugel een lichte toename te zien van de complementariteit. In vergelijking tot de hogescholen vullen de universiteiten elkaar aanzienlijk meer aan.

Differentiatie tussen hogescholen (bekostigd) in de Randstad

Het overgrote deel van het onderwijs in Nederland wordt publiek gefinancierd. Dit geldt ook voor de qua studentenaantallen grootste hogescholen in de Randstad. Tabel 4 presenteert de resultaten van een analyse van alleen de publiek bekostigde hogescholen in de Randstad.

Tabel 4 Complementariteitsratio's voor bekostigde hogescholen in de Randstad, 1993-2005

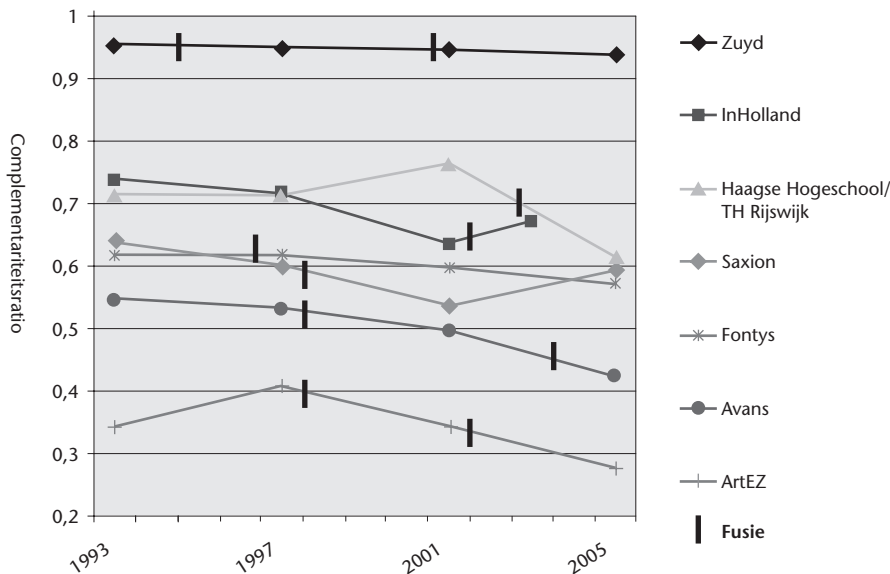
Hogescholen (bekostigd)	1993-1994	1997-1998	2001-2002	2005	Trend
Randstad	0,356	0,344	0,359	0,370	+3,8%
Noordvleugel	0,493	0,463	0,449	0,489	-0,7%
Zuidvleugel	0,534	0,501	0,560	0,525	-1,6%

Tabel 4 maakt duidelijk dat de mate van differentiatie in het studieaanbod van bekostigde hogescholen nauwelijks veranderd is sinds 1993. De mate van differentiatie ligt ook behoorlijk lager dan wanneer ook de aangewezen hogescholen in de analyse betrokken zijn (tabel 2). Dit maakt duidelijk dat juist de aangewezen hogescholen een belangrijke bijdrage aan de mate van differentiatie en de toename daarvan sinds 1993 hebben geleverd. Opgemerkt moet worden dat, voor wat betreft bekostigde hogescholen, in de Noordvleugel er tussen 2001 en 2005 een aanzienlijke toename van de complementariteit heeft plaatsgevonden, al compenseert dit de afname in de voorgaande jaren niet volledig. Ook in de Zuidvleugel zijn aanzienlijke schommelingen waar te nemen. Fusies, en daarmee het verdwijnen van hogescholen, lijken medeverantwoordelijk hiervoor.

Differentiatie binnen meerlocatie hogescholen

In tegenstelling tot de universitaire sector heeft zich in de hbo-sector een enorme schaalvergroting voorgedaan. Waren er in 1980 nog 353 hogescholen met een gemiddelde omvang van 370 studenten, in 2000 waren er nog maar 56 over met gemiddeld 4460 studenten (Onderwijsraad, 2004). Op basis van het CROHO kan nagegaan worden dat er in 2005 nog 44 bekostigde hogescholen over waren. Zij boden in 114 vestigingsgemeenten voltijdsopleidingen aan. Hieruit volgt dat een hogeschool zijn onderwijsaanbod spreidt over gemiddeld ruim 2,5 vestigingsgemeenten. In de praktijk hebben 24 van deze 44 instellingen daadwerkelijk meerdere vestigingslocaties. Geanalyseerd is of er een toename is van de differentiatie tussen de vestigingen van dergelijke meerlocatie hogescholen. Het CROHO kan deze vraag echter slechts deels beantwoorden, aangezien er pas sinds kort gegevens per vestigingsgemeente in plaats van alleen per organisatie worden geregistreerd. Echter, door te kijken naar hogescholen die sinds

1993 zijn gefuseerd en in verschillende gemeenten waren gevestigd, kan hier toch een beeld van worden verkregen. Figuur 1 geeft de resultaten weer voor de hogescholen waarvoor een betrouwbaar beeld per vestigingsgemeente kon worden verkregen.

Figuur 1 Ontwikkeling differentiatie in het studieaanbod tussen vestigingsplaatsen van meerlocatie hogescholen, 1993-2005

De mate van differentiatie tussen de vestigingsplaatsen van meerlocatie hogescholen varieert enorm. Zo vullen de locaties van de Hogeschool Zuyd (Sittard-Geleen, Maastricht, Heerlen) elkaar sterk aan (bijna maximaal), terwijl de locaties van bijvoorbeeld ArtEZ (Arnhem, Enschede, Kampen/Zwolle) en Avans Hogeschool (Breda, Tilburg, Den Bosch) elkaar slechts beperkt aanvullen. Over het algemeen is er een licht tot aanzienlijk dalende trend ten aanzien van de complementariteit waar te nemen na de fusie. De Hogeschool InHolland en de Saxion-hogescholen vormen hierop een uitzondering. Van InHolland is bekend dat er na de fusie op beperkte schaal opleidingen zijn verplaatst van Haarlem naar Delft en Alkmaar. In het navolgende zullen verklaringen voor de gevonden trends worden aangedragen.

VERKLARING TRENDS

Aangewezen versus bekostigd onderwijs

Gaan we uit van zowel aangewezen als bekostigde hogescholen, dan is het hbo-opleidingsaanbod in de Randstad behoorlijk meer complementair geworden sinds 1993. Uit het feit dat de differentiatie in het opleidingsaanbod van alleen de bekostigde hogescholen nagenoeg gelijk is gebleven, volgt dat de trend naar complementariteit

grotendeels voor rekening komt van de aangewezen hogescholen. Feit is dat het aantal aangewezen hogescholen zeer sterk is toegenomen sinds 1993. Zij verzorgen vaak maar een beperkt aantal opleidingen. Het gaat hierbij vaak om specifieke, betrekkelijk unieke opleidingen, die zorgen dat de differentiatie toeneemt. Door fusies is het aantal bekostigde hogescholen gedaald. Voor bekostigde hogescholen geldt dat aan eenmaal ontwikkelde studierichtingen nauwelijks meer getornd wordt. Kleine veranderingen in de mate van onderlinge differentiatie ontstaan vooral door het aanbieden van nieuwe opleidingen. Van daadwerkelijk innovatieve nieuwe opleidingen is echter veelal maar beperkt sprake (Adviescommissie Onderwijsaanbod, 2003). Daarnaast geldt dat nieuwe opleidingen die succesvol blijken in het aantrekken van studenten, al snel ook aangeboden worden door andere instellingen, wat de differentiatie niet ten goede komt. Een belangrijke verklaring voor het feit dat de bekostigde hogescholen slechts zeer beperkt aan een trend naar complementariteit bijdragen, is dat hun voorstellen voor nieuwe opleidingen – in tegenstelling tot die van aangewezen hogescholen – onderworpen zijn aan de macrodoelmatigheidstoetsing. Getuige de aanvragen wilden bekostigde instellingen weliswaar meer verschillende opleidingen gaan aanbieden, maar mochten zij dit lang niet altijd gaan doen.

Microdoelmatigheid

Wanneer we de resultaten van de analyses in de vorige paragraaf naast de groei van het aantal registraties (tabel 1) leggen, dan zien we dat het liberale beleid van minister Hermans ten aanzien van het toelaten van nieuwe CROHO-registraties niet doorwerkt in een afname van de mate van differentiatie in het studieaanbod van hogescholen en universiteiten tussen 1997 en 2001, zoals dat wellicht verwacht zou mogen worden. We zien wel dat binnen meerlocatie hogescholen dit een periode is waarin de vestigingsplaatsen elkaar meer gaan dupliceren. Dit heeft te maken met het feit dat het gemakkelijk was om registraties voor 'nevenvestigingen' te verkrijgen. Daarmee wordt bedoeld dat reeds ontwikkelde onderwijsprogramma's ook op andere locaties van de instelling worden aangeboden. Fusies leiden dan ook niet tot meer complementariteit tussen de vestigingslocaties van een hogeschool, maar tot duplicatie. Het devies van de hogeschool InHolland is bijvoorbeeld 'één keer uitvinden, twee keer uitvoeren' (Smets & Baarda, 2005), oftewel het is betrekkelijk goedkoop om na een eenmalige, en kostbare, ontwikkeling van een studierichting deze op meerdere plaatsen te gaan aanbieden. Ondanks dat het haast niet anders kan dan dat dit ten koste gaat van studentenaantallen van opleidingen op bestaande locaties, lijkt dit voor een hogeschool toch een doelmatige strategie. Dit laatste houdt verband met het feit dat het gros van de hbo-studenten sterk regionaal georiënteerd is bij de keuze voor een studie en de hogeschool waar deze gevolgd gaat worden. Zo blijft 53% van de hbo-studenten thuis wonen (IB-Groep, 2005), een percentage dat voor eerstejaars ongetwijfeld nog hoger is. 80% van de hbo-studenten is afkomstig uit de regio waar de instelling is gevestigd of een naastgelegen regio (Gordijn & Janssen, 1997). Dit impliceert dat veel (aankomende) hbo-studenten ernaar neigen om de meest nabijgelegen hogeschool te kiezen die de studierichting van hun keuze aanbiedt. Dit maakt dat het zin heeft voor bestuurders van hogescholen om hun studieaanbod zo dichtbij als mogelijk bij de potentiële studenten aan te bieden. Tegelijkertijd betekent het vaak dat een verplaatsing van een bepaalde

studierichting naar een andere vestiging een verlies van studenten inhoudt, zeker als andere instellingen dezelfde opleiding in de nabijheid aanbieden. De mate waarin een instelling al dan niet een monopoliepositie op hoger onderwijs in een regio heeft, speelt dan ook een belangrijke rol bij beslissingen over welke opleidingen waar worden aangeboden. Zo kunnen de nevenvestigingen van de Hogeschool Zuyd mede zo sterk complementair zijn (zie figuur 1) doordat deze school weinig directe concurrenten in het eigen gebied heeft. Dit geldt veel minder voor de meerlocatie hogescholen die een hoge mate van duplicatie kennen. Vanuit het perspectief van de instelling is in sommige gevallen het dupliceren van opleidingen dus doelmatig in de concurrentie om studenten. Dit houdt ook verband met de bekostigingssystematiek. Deze bevorderde beleid, gericht op de verhoging van studentenaantallen op instellingsniveau. En was dus niet een beleid gericht op effectieve en efficiënte bedrijfsvoering op opleidingsniveau.

Voor universiteiten ligt de concurrentie om studenten iets anders. Aankomende studenten maken hier een afweging tussen reisafstand en de mogelijkheid betaalbare huisvesting te vinden aan de ene kant en de attractiviteit van een universiteit en de universiteitsstad aan de andere kant (Sa, Florax & Rietveld, 2004). Reisafstand speelt dus relatief een kleinere rol in de studiekeuze. Alhoewel er van fusies tussen universiteiten tot op heden geen sprake is geweest, is er wel een interessante samenwerking tussen de drie technische universiteiten tot stand gekomen. Onder de noemer '3TU' worden de masteropleidingen beter op elkaar afgestemd. Verder worden er gezamenlijk cursussen aangeboden en nieuwe masteropleidingen ontwikkeld. Van een eventuele herschikking van opleidingen is geen sprake. Net als bij meerlocatie hogescholen lijkt de samenwerking binnen 3TU-verband niet te leiden tot een meer uniek opleidingsprofiel van elk van de betrokken universiteiten. Voor de universiteiten in de Randstad geldt dat de mate van onderlinge differentiatie in het studieaanbod nauwelijks verandert. Ten opzichte van de hbo-sector zijn er slechts een paar aangewezen wo-instellingen en deze zorgen dan ook niet voor een dynamiek vergelijkbaar met die van aangewezen hogescholen.

Macrodoelmatigheid

Hoewel de strategieën met betrekking tot het studieaanbod van hogescholen en universiteiten verklaarbaar zijn vanuit het perspectief van deze instellingen zelf, is het de vraag of de macrodoelmatigheid ermee gediend is. Zeker in het geval van meerlocatie hogescholen, waarvan er steeds meer zijn, zien we dat de microstrategie gericht op duplicatie botst met de macrostrategie van de overheid in de afgelopen periode van 'geen profileratie, maar differentiatie'. Duplicatie lijkt tot kannibaliseringseffecten te leiden aangezien de kans groot is dat het tot een daling van studentenaantallen op andere locaties en bij andere instellingen leidt. Dit strookt niet met de vereiste in de beleidsregel vastgelegde doelmatigheid hoger onderwijs dat 'realisering van de opleiding niet mag leiden tot substantiële nadelige effecten voor de benutting van de bestaande capaciteit en infrastructuur in het desbetreffende onderwijsdomein'. In hoeverre deze effecten daadwerkelijk optreden dient nog nader te worden uitgezocht. Voorts is het opvallend dat de niet publiek gefinancierde hogescholen wel bijdragen aan het publieke streven naar differentiatie en de wel publiek bekostigde hogescholen niet. Dit terwijl de

opleidingen van deze laatste categorie, in tegenstelling tot die van aangewezen hogescholen, ook nog eens aan een macrodoelmatigheidstoets werden onderworpen. Paradoxaal genoeg schuilt hierin juist een deel van de verklaring. Aangezien er aan bestaande opleidingen nauwelijks wordt getornd, krijgt een trend naar complementariteit in de praktijk gestalte door het toevoegen van nieuwe opleidingen. De macrodoelmatigheidstoets werkt hierbij belemmerend voor bekostigde hogescholen. Aangewezen hogescholen kunnen wel veel dynamischer en flexibeler inspelen op nieuwe behoeften en trends. Een daadwerkelijke verbetering van de macrodoelmatigheid in termen van de ruimtelijke spreiding van het onderwijsaanbod komt echter alleen tot stand door juist ook het bestaande aanbod onder de loep te nemen. Al met al lijkt het erop dat bij het toetsen op macrodoelmatigheid het aspect van de ruimtelijke spreiding van het studieaanbod over hogeronderwijsinstellingen slechts beperkt aandacht heeft gehad. Het streven in de afgelopen periode naar meer differentiatie van dit studieaanbod is dan ook voornamelijk met de mond beleden.

REFERENTIES

- Adviescommissie Onderwijsaanbod (2003) *Eindrapport 1993-2003*. Den Haag: Adviescommissie Onderwijsaanbod.
- Clausen, S.-E. (1998) *Applied correspondence analysis: an introduction*. Sage University Papers Series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-121. Thousand Oakes, CA: Sage.
- Dittrich, K., & Frederiks, M. (2005) Accreditatie in Nederland en Vlaanderen: een eerste balans. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 2005 (1), 2-16.
- Gordijn, C.M.N., & Janssen, G.F.M. (1997) Hoger onderwijs regionaal bezien, 1996/'96. *Kwartaalschrift Onderwijsstatistiek*, 1997 (III), 21-28.
- Greenacre, M.J. (1993) *Correspondence Analysis in Practice*. Londen: Academic Press Ltd.
- IB-Groep (2005) www.ib-groep.nl (June 3, 2005).
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1996/2002/2004) *Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan 1996/2002/2004*. Zoetermeer/Den Haag: Ministerie van OCW.
- Nijs, A.D.S.M. (2003) Beleidsregel doelmatigheid hoger onderwijs, *Staatscourant*, 23 september 2003, nr. 183, 10.
- Onderwijsraad (2004) *Bureaucratisering in het onderwijs. Verkenning*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2004) *Education at a Glance*. Paris: OECD.
- Sa, C., Florax, R.J.G.M., & Rietveld, P. (2004) Determinants of the Regional Demand for Higher Education in The Netherlands: A Gravity Model Approach. *Regional Studies*, 38 (4), 375-392.
- Smets, P. & Baarda, R. (2005) *Groot groeien in het onderwijs, enkele casestudies van fusies in het Nederlandse onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.